

BAĞLI CÜMLE ÖZELİNDE RABGŪZİ'NİN KISAS'U-L ENBİYÂSINDAKİ KİM BAĞLAMA EDATININ KULLANIMI ÜZERİNE

Hami AKMAN¹

Geliş: 04.09.2024 / Kabul: 08.11.2024

DOI: 10.62809/matbuat.1543398

Öz

Harezm Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Kıyasü'l-Enbiyâ* 1310 yılında Rabgûzî tarafından kaleme alınmış ve Nasırüddin Tok Buga'ya sunulmuştur. Dönemin ilk mensur eserlerinden birisi olmasıyla Türk dili için önemli veriler sunan eser üzerinde yerli ve yabancı birçok araştırmacı çalışmıştır. Eserin Londra'da (2) Leningrd'da (6), İsveç'te (3), Bakü'de (1), Tahran'da (1) ve Kazan'da (4) nüshaları bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu eserde yer alan *kim* bağlama edatıyla ve bu edatın başka sözcük ve sözcük gruplarıyla (nite, kaçan, ol çaklık vs.) kalıplaşarak oluşturduğu bağlı cümle yapısındaki cümle türleri ele alınmıştır. *Kim* bağlama edatıyla kurulan cümleleri bazı araştırmacılar birleşik cümle başlığı altında, bazı araştırmacılar ise bağlı cümle başlığıyla ele almıştır. Bu cümle çeşidi üzerine farklı görüşler olmakla birlikte çalışmada bağlı cümle görüşü kabul edilmiş ve çalışma ona göre şekillendirilmiştir. Bağlama edatları arasında, günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımı bulunmayan ancak tarihî Türk lehçelerinin birçoğunda rastlanan *kim* de önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı *çünkü*, *ama*, *ve*, *veyahut* gibi edatlarla kurulan cümleler nasıl bağlı cümle olarak değerlendiriliyorsa *kim*'le kurulan cümleleri de bağlı cümle başlığı altında ele almak gerekmektedir. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da bu bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerin toplam sayısı 678'dir. Bu sayının 544'ünü sadece *kim* bağlama edatıyla kurulanlar oluşturmuştur. Geriye kalan 134 adet bağlı cümle ise *kim* bağlama edatının farklı yapılarla kalıplaşarak oluşturduğu bağlama edatlarıyla kurulanlardan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rabgûzî, Kıyasü'l-Enbiyâ, Bağlı Cümle, Kim Bağlama Edatı.

ON THE USE OF THE LINKING PREPOSITION “KIM” IN RABGUZI'S KISAS'U-L ANBIYÂ IN THE CONTEXT OF THE CONNECTED SENTENCE

Abstract

Kıyasü'l-Enbiyâ, one of the works of the *Khwarazm Turkic* period, was written by Rabgûzî in 1310 and presented to Nasırüddin Tok Buga. As one of the first prose works of the period, many local and foreign researchers have worked on it, which provides important data for the Turkish language. There are copies of the work in London (2), Leningrd (6), Sweden (3), Baku (1), Tehran (1) and Kazan (4). In this study, the types of sentences in the

¹ Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hamiakman@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8787-2319>

connected sentence structure formed by the connecting preposition *kim* and other words and phrases (nite, escaped, ol çaklık etc.) are discussed. Some researchers have handled the sentences formed with the preposition *kim* under the title of compound sentence, while some researchers have handled them under the title of dependent clause. Although there are different opinions on this sentence type, the connected sentence view was accepted in the study and the study was shaped accordingly. Among the linking prepositions, *kim*, which is not used in modern Turkish but is found in many historical Turkish dialects, has an important place. Therefore, just as the sentences formed with prepositions such as *because, but, and, or maybe* are considered as connected sentences, the sentences formed with *kim* should also be considered under the title of connected sentence. In *Kısasü'l-Enbiyâ*, the total number of dependent clauses formed with these prepositions is 678. Of this number, 544 of them are formed only with the preposition *kim*. The remaining 134 dependent clauses are composed of the ones formed with the connecting prepositions formed by moulding the connecting preposition *kim* with different structures.

Keywords: Rabgûzî, Kısas Al-Anbiyâ, Dependent Clause, The Preposition Kim.

Giriş

Nâsîrû'd-din bin Burhânî'd-din Rabgûzî tarafından 1320 (H 760)'de yazılıp Nâsîrû'd-dîn Toğ Buğa'ya sunulan *Kısasü'l-Enbiyâ* (Ata, 2019: 10-12) diğer adıyla *Kısas-ı Rabguzi* (Boeschoten, 1991: 47), dönemin ortak yazı dili olan Harezmi Türkçesiyle kaleme alınmış (Ercilasun, 2013: 371) ve dönemin ilk mensur eserlerinden olmasından dolayı Türk dili tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur (Gözütok, 2008: 4). Eserde gerek peygamberler gerek din büyükleri için yazılmış kasidelere, dörtlüklerden oluşan mani ve tuyuğlar ile aşk, tabiat gibi konuları içeren bazı manzumelere de rastlanmaktadır (Argunşah ve Yüksekkaya, 2015: 166). Eser Türk dilinin yazılı eserleri arasında, güzel ve etkileyici dille yazılmış olması, işlediği konunun ilgi çekici olması gibi yönlerle özel bir yere sahiptir. İslam dinini ve peygamberleri etkileyici bir üslupla anlatması *Kısasü'l-Enbiyâ*'yı önemli kılan yönlerden bir diğerini oluşturmaktadır (Hacıyeva, 1997: 241).

11. yüzyıldan itibaren Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yaygınlaşan, değişik zaman ve mekânlarda birçok mütercim ve müstensihler tarafından kaleme alınan (Rezaei, 2022: 87) *Kısasü'l-Enbiyâ* ya da *Peygamber Kıssaları Kur'an*'da adı geçen peygamberlerin kıssaları ile 'Avac bin 'Annak ve Harut-Marut gibi hikâyeleri konu almaktadır. Konuların ele alınışında genelde Kur'an'dan ve yer yer diğer kutsal kitaplardan da faydalanılmıştır (Ata, 2019: 12).

Eser üzerine gerek yerli gerek yabancı araştırmacılar tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ilkinin 1959 yılında İlminskiy yapmıştır (Cin, 2010: 238). İlminskiy'den sonra da eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan eserdeki yaygın olarak bilinen peygamber kıssaları üzerine yapılan çalışmalar dikkat çekicidir. Nikolay Ostroumov 1874'te Hz. Muhammed'in hayatını anlatan bölüm üzerine çalışmıştır. Nikolay Katanov 1894'te Hz. İsa ve Meryem kıssalarını, Platon Mihayloviç Melioranskiy 1897'de Hz. Salih kıssasını, Abdurrahim Fitret ise

1928'de *Uzbek Edebiyatı Numuneleri* adlı çalışmasında, Hz. Yusuf kıssasından manzum ve mensur bir parça ve Hz. Nuh tufanı ile ilgili bir parçayı çalışmıştır. Saadet Çağatay, 1950'de *Türk Lehçeleri Örnekleri* adlı eserinde Malov ve Fitret'in çalışmalarında yer alan Hz. İsmail ile Hz. Yusuf kıssalarını çalışmıştır. Jakob Schinkewitsch 1927'de Londra nüshasını esas alarak eserin sentaksını ele almıştır. Bu çalışma Sabit Paylı tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Londra nüshasının tıpkibasımını Kaare Grönbech tarafından 1948'de yapılmıştır. Fuat Köprülü, İslam Ansiklopedi'nde Çağatay edebiyatı maddesinde Harezmi Türkçesi eserleri üzerinde açıklamalarda bulunurken *Kısasü'l-Enbiyâ'yı* da gerek dil gerek edebî değeri açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur. Eserin dil incelemesini 1957'de Abrajeev yapmıştır. Naile Hacıyeva 1994 yılında Bakü nüshası üzerine çalışmıştır. *Kısasü'l-Enbiyâ* hakkında en kapsamlı çalışma Aysu Ata tarafından 1997 yılında yapılmıştır. Eser üzerine Şemsüddin Hüseyin (1881), Jozsef Thúry (1904), Gulam Hasan Arifgan (1916-1917), İsmailov Fazilov (1991) gibi isimler de çalışmışlardır (Canan, 2016: 10-12).

Kısasü'l-Enbiyâ'nın nüshaları şunlardır: Londra nüshası (1), Leningrad nüshaları (6), İsveç nüshaları (3), Paris nüshası (1), Bakü nüshası (1), Tahran nüshası (1), Kazan nüshaları (Ata, 2019: 22-23). Kazan'daki nüshaların sayısı 4'tür ve bunların istinsah tarihi 19. yüzyıla aittir (Gözütok, 2008: 2).

Kısasü'l-Enbiyâ kim bağlama edatının Farsça karşılığı olan *ki*'nin Türkçede kullanıldığı en eski metin olarak dikkat çekmektedir (Önler, 2007: 5). Bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılan *kim*, Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren Farsça *ki* bağlama edatıyla birlikte kullanılmıştır. Ancak Batı Türkçesinin sonlarına doğru yerini *ki*'ye bırakıp kullanımdan tamamen düşmüştür (Hacıeminoğlu, 2015: 169).

Eski Türkçe döneminde *birleşik cümle* için sadece şart cümlesi söz konusuydu. Ancak soru zamiri olan *kim*'in zamanla bağlama edatı olarak kullanılıp yardımcı cümle kurması söz konusu olmuştur. Özellikle Harezmi Türkçesi ve sonraki dönemlerde bu duruma oldukça fazla rastlanmıştır (Aktan, 2006: 53). Eski Anadolu Türkçesi döneminde *ki'li* cümlelerin sayısı artmıştır. 13 ve 14. yüzyıllar işlev açısından bu iki bağlama edatı denktir. Ancak *kim* aynı zamanda soru zamiri olarak da kullanılmıştır. 17 ve 18. yüzyıllardan sonra *ki*'nin kullanımında yaygınlaşma *kim*'in ise nispeten azalma görülmüştür (Tokatlı, 2005: 134). Başka dillerde bulunan yardımcı cümlelerin karşısında Türkçede zengin bir *isim-fiil (particium)* ve *zarf-fiil (gerundium)* varlığına rastlanmaktadır. Ancak özellikle Eski Uygur Türkçesi dönemiyle beraber yabancı dillerle kültür alışverişine girilmiş ve dinî metinlerde aslına sadık kalınan çevirilerin de etkisiyle Türkçeye *sıra, söz ve cümle bağlama edatları* ile kurulan yardımcı cümleler ve bunları *ana ya da baş cümle* olarak bilinen cümleye bağlayan edatların girdiği görülmüştür (Mansuroğlu, 1955: 59). Bu cümle çeşidinde *yan cümle*, ister *ana cümle*nin yüklemine bağlı olsun ister ondaki bir ögenin niteleyicisi olsun her iki durumda da *ya ana cümle*nin

sonunda ya da onun içinde bulunduğu görülmektedir (Yelten, 2005: 47). Bu bağlama edatlarından birisi ve aslında bir soru zamiri olan *kim*, *ki*'nin etkisiyle zamanla bağlama edatı ve bağlama zamiri görevinde kullanılmaya başlanmıştır. *Ki*'nin bütün görevlerini üstlenen söz konusu bağlama edatı Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde *ki* ile beraber kullanılmış, ardından *ki*'nin yaygınlaşmasıyla birlikte *bağlama edatı* görevinden sıyrılıp yerini ona bırakmış ve soru zamiri olarak varlığını sürdürmüştür (Özkan, 2004: 244). Farsça *ki*'nin görevi Türkçe *kim* ile karşılanmıştır. Bunlar daha sonra birlikte kullanılmıştır. Ancak Farsçanın Türkçe üzerindeki etkisi kendisini söz konusu edatlarda da göstermiş ve zamanla *kinin* karşısında *kimin* tutunamadığı görülmüştür (Sarı, 2014: 128). *Kim* bağlama edatıyla kurulan cümleleri bazı araştırmacılar *iç içe birleşik cümleler* başlığı altında ele almıştır. (Ergin, 2012: 404-405; Topaloğlu, 2019: 36; Özkan ve Sevinçli, 2012: 204). Günay Karaağaç *açıklamalı bağlı cümle* (genelde *ki* edatıyla kurulan cümlelerin aşınarak kalıplaşmış hâli) başlığında ele almıştır (Karaağaç, 2013: 516). Leyla Karahan ve bağlama edatıyla birlikte *ki* bağlama edatı için de verdiği örnek cümleleri bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümle başlığı altında ele almıştır (Karahan, 2013: 85). Vecihe Hatiboğlu, *ki'li bağlama edatıyla* kurulan cümleleri *bağlaçlı yantümce* ifadesiyle açıklamıştır (Hatiboğlu, 1978: 19). Özkan, Toker ve Aşçı, *şarhli birleşik cümle* ve *iç içe birleşik cümle* ile birlikte *ki'li* cümleyi de *birleşik cümle*nin alt başlığı olarak ele almıştır (Özkan, Toker ve Aşçı, 2016: 129-135). Şinasi Tekin *Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine* adlı çalışmasında *kim* bağlama edatıyla kurulan cümleleri diğer bağlama edatlarıyla (*kaçan*, *kalıtı*, *birük*, *neçete*, *neçük*...) birlikte *yardımcı cümle* olarak adlandırmıştır (Tekin, 1965: 35-63). Bu cümle türünde *yan* ya da *yardımcı cümle* tek başına bir hüküm taşır, yani başlı başına bir cümledir, ancak anlam bakımından *ana cümle*ye bağlıdır (Doğan, 2020: 180). Hülya Savran da bu bağlama edatı ile kurulan cümlelerin *yardımcı cümleler* arasında yer aldığını belirtmiştir (Savran, 2004: 320). *Ki* ile beraber *kim* bağlama edatıyla kurulan cümlelerde de bir ana cümle ile birlikte, ya onun tamamlayıcısı ya da onda yer alan herhangi bir ögeye bağla olup onu *belirten*, *tamamlayan* veya *niteleyen* bir unsur yer almaktadır. Ancak Türkçenin genel karakteristik özelliğinin aksine burada *belirtilen*, *tamamlanan* ve *nitelenen* unsur sonda değil başta yer almaktadır. Bundan dolayı *ki/kim*'li *bağlı cümleler* kuruluşu itibarıyla Türkçeye yabancıdırlar (Tulum, 1978: 16). Türkçeye Farsçayı taklit yoluyla girmiş bazı edatlar vardır. Bunlardan birisi de *ki* (*kim*>*ki*) bağlama edatıdır. Bu ve diğer Farsça ve Arapça cümle bağlama edatlarının Türkçeye çeviri yoluyla girdiği ifade edilebilir (Canan, 2023a:18). Bu bağlama edatıyla kurulan cümle çeşidini *birleşik cümle* olarak değerlendiren Önler, *kim* ve *kaçan* bağlama edatlarının ilk defa Eski Uygur Türkçesinde, Soğdca, Toharca gibi dillerden yapılan çevirilerde kullanıldığını ifade etmiştir. Ona göre bu dillerden Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlığa ait eserler Eski Uygur Türkçesine çevrilirken bunlar Türkçenin yapısına uygun olarak değil, daha kolay bir yol tutularak söz konusu kaynak dillerdeki yapı korunup *kim* ve *kaçan* bağlama edatlarının yardımıyla

olduğunu gibi çevrilme yolu tutulmuştur (Önler, 2007: 2-3). Ancak *kim* Eski Uygur Türkçesinde hem soru zamiri hem de bağlama edatı ve cümle bağlayıcı değil, öge açıklayıcısı olarak kullanılmıştır (Sarı, 2014: 127). *Kim* Karahanlı Türkçesi Eserlerinden *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te bağlama edatı olarak görülmezken aynı dönem eseri *Kutadgu Bilig*'de 25 yerde bağlama edatı olarak kullanılmıştır. *Kim*'in bu dönemde Farsça *ki* ile bir arada kullanıldığı eser *Atebetü'l-Hakayık*'tır (Sarı, 2014: 127). Ancak bu iki bağlama edatı Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde sıklıkla yan yana kullanılmıştır (Sarı, 2014: 18) *Görüldüğü* üzere *ki/kim* bağlama edatıyla kurulan cümleler, genellikle *iç içe birleşik cümle*, *bağlı cümle* ya da *çoğunlukla ki'li birleşik cümle* (Yıldız, 2023a: 115) başlığı altında ele alınmıştır. Bu farklı görüşlere de dayanarak söylenebilir ki *kim* de *çünkü*, *ve*, *ama*, *ancak*, *veyahut*, *ya da*, *nitekim* vs. gibi bir bağlama edatıdır ve bununla kurulan cümleler de sıralanan bu edatlarla kurulan cümlelerde olduğu gibi *bağlı cümle* olarak ele alınmalıdır. Nitekim bu çalışmada *kim* bağlama edatıyla kurulan cümleler *bağlı cümle* olarak ele alınmıştır.

Yöntem

Kısasü'l- Enbiyâ'daki cümleler oldukça dinamik ve cümle tipleri arasındaki ilişkiler dikkat çekicidir (Hacıyeva, 1997: 241). Bu çalışmada söz konusu eserde yer alan *kim* bağlama edatı ve onun diğer yapılarla kalıplaşarak oluşturduğu *bağlı cümleler* ele alınmıştır. Eserde bahsi geçen edatların oluşturduğu cümleler fişlenerek detaylı bir şekilde incelenmiştir. İncelemelerde elde edilen cümleler iki ana başlıkta toplanmıştır. 1. ana başlıkta *kim* bağlama edatının tek başına birbirine bağladığı cümleler ele alınmıştır. Bunun alt başlıklarında *kim*'li cümlelerde yer alan yan cümlelerin ana cümleye öge olarak bağlantısı, yan cümlelerin ana cümledeki çeşitli öğeleri nitelemesi gibi konulara değinilmiştir. 2. ana başlıkta *kim* bağlama edatının başka yapılarla (ola/bola, anuñ içün, ol hadde ... gibi) birleşerek oluşturduğu kalıpların meydana getirdiği *bağlı cümlelere* yer verilmiştir.

Bağlama edatının anlamı ve kurduğu cümle sayısı verildikten sonra her başlıkta ele alınan konu için genelde en az üç örnek verilmiştir. Bunların başlığı en iyi yansıtanlardan oluşmasına dikkat edilmiştir. Örnekler Aysu Ata'nın hazırladığı *Kısasü'l-Enbiyâ* adlı kitaptan alınmıştır. Aysu Ata'nın bu çalışması *Kısasü'l-Enbiyâ* üzerinde son yıllarda yapılan en önemli çalışmadır (Ercilasun, 2013: 376). Örneklerin orijinal hâllerinin sonunda parantez içinde yer alan harfler nüshayı, rakamlar ise sayfa ve satır sayısını göstermektedir. Bunların günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı tırnak içinde yapılmıştır.

Bulgular

Kısasü'l-Enbiyâ'da *kim* bağlama edatının doğrudan ya da başka kalıplarla kurduğu *bağlı cümleler* oldukça zengin ve çeşitlidir. Bağlı cümleyi oluşturan bağlama edatlarının sayısal verileri ve anlamları aşağıda verilmiştir.

1. Kim Bağlama Edatıyla Kurulan Bağlı Cümleler

Bu şekilde kurulan bağlı cümlelerde *kim* bağlama edatı başka yapılarla birleşmeden tek başına kullanılmıştır. Kullanım sayısı 544'tür.

1.1. Yan Cümlenin Ana Cümleye Herhangi Bir Öge Olarak Bağlanması

Kim bağlama edatıyla kurulan bağlı cümlelerde Türkçenin cümle yapısına uymayan bir durum söz konusudur. Türkçede cümlenin asıl unsuru yüklem olarak kabul edilmekte ve bu genelde cümlenin sonunda yer almaktadır. Ancak *kim* bağlama edatıyla kurulan bağlı cümlelerde asıl unsur başta, yardımcı ya da yan unsur ise sonda bulunmaktadır. Bu durum tabii olarak öge sıralamasına da yansımıştır. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da yan cümle ana cümleye *özne*, *nesne* ve *zarf* olarak bağlanmıştır. Yan cümleden kastedilen *kim* bağlama edatından sonra gelen cümledir. Ana cümle ise *kim* bağlama edatından önceki cümledir. Bu, eserden bir örnekle açıklanacak olursa, *ma'lûm boldı kim cādūluḡ ögrense...* “Cadılığı öğrenmesi belli olsa...” Bu örnekte koyu harflerle belirtilen ve yüklemi *ögrense* fiilinden oluşan cümle yan cümledir. Koyu olmayan ve yüklemi *ma'lûm oldı* şeklinde olan cümle ise ana cümledir. Burada yan cümle ana cümleye özne göreviyle bağlanmıştır.

1.1.1. Yan Cümlenin Ana Cümleye Özne Olarak Bağlanması

Kim bağlama edatından sonraki cümle (ya da yan cümle) kendisinden önceki cümleye (ya da ana cümleye) özne göreviyle bağlanmıştır. Bu şekilde kullanılan cümle sayısı 36'dır: “*Ma'lûm boldı kim cādūluḡ ögrense taḡı anıḡ birle 'amel ḡılsa*” (22v2) / “Cadılık öğrenmesi ve onunla amel etmesi belli oldu” “*İmdi sizge ma'lûm boldı kim Âdem 'âlim turur*” (8v20) / “Size şimdi, Âdem'in âlim olduğu aşikâr oldu.” “*Kerekmes kim anıḡ elḡi bizdin üstün bolsa èli küni bizdin alḡay*” (148r/8) / “Onun bizden güçlü olup memleketimizi bizden alması gerekli değil.” / “*Kerekmes kim bular Medînege barsalar*” (224R/12) / “Bunların Medine'ye gitmesi gerekmez.” “*Revā bolḡay kim Muḡammed anı yengey, olar kitkeyler, sizler ḡalḡaysiz.*” (229r/21) / “Hz. Muhammed (salat ve selam O'nun üzerine olsun)'in onu yenmesi, onların gitmesi ve sizlerin (burada) kalması uygun olur.”

1.1.2. Yan Cümlenin Ana Cümleye Nesne Olarak Bağlanması

Kim bağlama edatından sonraki cümle (yan cümle) kendisinden önceki cümleye (ana cümleye) nesne göreviyle bağlanmıştır. Bu şekilde kurulan bağlı cümle sayısı toplamda 131'dir. Ana cümlede yer alan yüklemın yaygın olarak *ay-* “söylemek, demek”, *bil-* “bilmek”, *işit-* “dinlemek, duymak, işitmek”, *kör-* “görmek”, *sor-* “sormak”, *tile-* “dilemek”, *yarlıḡa-* “buyurmak, emretmek” gibi fiillerden oluştuḡu görülmektedir. Bu fiiller dışında seyrek olarak kullanılan fiillere de rastlanmaktadır.

1.1.2.1. Ana Cümlelerin Yüklemine “ay-” (söylemek, demek) Fiilinden Oluşması

Bu şekildeki kullanıma 16 yerde rastlanmaktadır: “*Ol aydı kim sakınık korkar érse anıñ qurbânını qabül kılar*” (15r21) / “O, kim sakınıp korkarsa onun kurbanını kabul eder dedi.” “*İlâhî, biz Âdemni yaratmazdan aşnu aymadımız mu kim Âdem oğlanları ... kan tökgeyler*” (21r12) / “Allah’ım, Âdem’i yaratmadan önce biz ‘İnsanoğlu kan dökecek’ demedik mi?” “*Aydy kim sançışlıñ*” (133r/13) / “Söyledi ki vuruşalım!” “*Aydy kim va’llâhi muni körmîşi yok*” (234v/4) “Vallahi bunu görmüşlüğümüz yok dedi.”

1.1.2.2. Ana Cümlelerin Yüklemine “bil-” (bilmek)Fiilinden Oluşması

Bil- fiilinin ana cümlede yüklem olarak kullanıldığı *kim* bağlama edatıyla kurulan bağlı cümle sayısı 68’dir. En fazla kullanım bu fiile kurulanlara aittir: “*Bildim kim İblis ermiş*” (11v15) / “İblis olduğunu bildim.” “*Âdem bildi kim uy kaydın sözleyür.*” (15r15) / “Âdem, sığırın nereden konuştuğunu bildi.” “*Nuh bildi kim it turur*” (27v/18) / “Hz. Nuh, (onun) köpek olduğunu bildi.” “*Bildi kim ölüm ağrıkı turur, dünyâdın barğu vaqt bolur*” (185v/12) “Ölüm sancısı ve dünyadan göçecek vakit olduğunu bildi.” “*Ammâ bilgil kim Resül yalavaçlıkınıñ nişânları telim êrdi*” (198v/3) / “Ama Resul’ün (Hz. Muhammed’in) peygamberliğinin belirtilerinin çok olduğunu bil.”

1.1.2.3. Ana Cümlelerin Yüklemine “işit-” (duymak, işitmek) Fiilinden Oluşması

Bu şekilde kurulan *kimli* bağlı cümle sayısı 4’tür: “*Bir kün iblis ferîştelerden işitti kim bu Käsür uruğındın bir peygamber bolğay*” (32v8) / “İblis bir gün meleklerden, Kasur soyundan bir peygamber geleceğini duydu.” “*Atamız ceddimiz Muhammed Mustafâdın işitti kim ‘Ömer dünyâda İslâm nûrı turur*” (200r/12) / “Atamız, soyumuz Hz. Muhammed Mustafa’dan (salat ve selam O’nun üzerine olsun) Hz. Ömer’in dünyada İslam’ın ışığı olduğunu duydum.”

1.1.2.4. Ana Cümlelerin Yüklemine “kör-” (görmek) Fiilinden Oluşması

Bu fiilin ana cümlesini oluşturduğu *kim*’li bağlı cümle sayısı 18’dir: “*Kördi kim temürni hamîr teg işleyür, tañlap turdı*” (136v14) / “Demiri hamur gibi işlediğini gördü (ve buna) şaşırıp kaldı.” “*Kördi kim bir gür yarıldı bir nûr çıkar*” (172r/21) “Bir mezarın yarıldığını ve (oradan) bir ışık çıktığını gördü” “*Kördiler kim kamuğu zümürüd, yaşıl zeberced êrdi*” (177r/18) / “Hepsinin zümrüt ve yeşil zebercet olduğunu gördüler.” “*Yehüdâ kördi kim ekeğü açığlandılar*” (63r/10) “Yehuda, ikisinin öfkelenişini gördü.”

1.1.2.5. Ana Cümlelerin Yüklemine “sor-” (sormak, soru etmek) Fiilinden Oluşması

Yardımcı cümlelerin ana cümleye *sor-* fiili ile nesne olarak bağlandığı bağlı cümle sayısı 9'dur: “*Süleymân sordu kim niçe aylık yer turur*” (142r/2) / “Hz. Süleyman, kaç aylık (zamanda kat edilecek bir) yerdir (diye) sordu” “*Yâ Muhammed saña sorarlar kim rûh nê turur?*” (173r/21) / “Ya Muhammed (salat ve selam O'nun üzerine olsun) sana ruh nedir (diye) sorarlar” “... *sordum kim Ye'cüc ve Me'cüc nê turur?*” (175r/3) / “... Yecüc ve Mecüc'ün ne olduğunu sordum” “*Yana sordu kim çeng, tanbûr, kopuz çalmaq belgürdi mü?*” (177r/7) / “Yine, çalınan çenk, tambur ve kopuz sesleri duyuldu mu (diye) sordu.” “*Melikge ayğıl eligleri kêsilgen tişilerdin sorsun kim eliglerin nê üçün kêtiler*” (90v/3) “Hükümdara, ellerini kesen kadınlardan, bunu neden yaptıklarını sorsun, dedi.”

1.1.2.6. Ana Cümlelerin Yüklemine “tile-” (istemek, dilemek) Fiilinden Oluşması

Bu şekilde kullanılan *kim* 'li bağlı cümle sayısı 5'tir: “*Âdem Mevlidin tiledi kim yer meniñ êrkimde bolsa*” (17r/20) / “Hz. Âdem Allah'tan, yer benim hükmüm altında olsun dileğinde bulundu.” “*Tiledi kim tilimdeki tügünni kiterü bêrgil*” (T170a/14) / “(Allah'tan) dilindeki tutukluğu gidermesini istedi.” “*Resül 'aleyhi's-selâm tiledi kim bu kürsini körse...*” (218v/8) / “Resul (selam O'nun üzerine olsun)'ün bu kürsüyü görmesini istedi...” “*Dāvūd tiledi kim saña tesbîh ayurğa maña qoldaş kerek*” (135v/18) / “Hz. Davut, Allah'a ibadette bulunmakta (O'ndan) kendisine yardımcı istedi.” (135v/18)

1.1.2.7. Ana Cümlelerin Yüklemine “yarlıқа-” (buyurmak, emretmek, söylemek) Fiilinden Oluşması

Bu şekilde kurulan bağlı cümle sayısı 5'tir: “...*yarlıқar kim dünyâdın maña üç nêmerse sövüglüg boldı*” (82r/20) / “... dünyadan bana üç şey sevdirdi, dedi” “*Mevlî ta'âlâ yarlıқar kim bizge andağ sığınsa kim...*” (82v/20) / “Yüce Allah, bize öylece sığınır... (diye) buyurur.” “*Saña selâm aydı tağı yarlıқadı kim bu yegirmi miñ zâhid 'âbidlerdin maña yarağı teg birisini üdürgil*” (152r/4) / “Sana selam söyledi ve bu yirmi bin zahitten bana yarayacak gibi olanı seç (diye) emretti.”

1.1.2.8. Ana Cümlelerin Yüklemine Diğer Fiillerden Oluşması

Sayısı fazla olanların yanı sıra diğer bazı fiillerin de *kim* bağlama edatıyla kurulan bağlı cümlelerde ana cümlelerin yüklemine oluşturmasına ve yan cümlelerin kendisine nesne olarak bağlanmasına rastlanmaktadır. Bunlardan *körgüz-* “göstermek”, *sal-* “düşürmek, getirmek”, *vêr-* “vermek”, *êt-* fiilleri ile kurulanların sayısı 1, *kıl-* “kılmak” fiili ile kurulanların sayısı ise 2'dir: “*Mevlî ta'âlâ saña körgüzmiş kim yêrdin kökke tegi mağrıbdın maşrıққа tegi saña bêrdim*” (139v5) / “Yüce Allah yerden göğe, doğudan batıya kadar (olan yerleri) senin hükmün altına verdiğini

sana göstermiş.” “*Mevlî ta'âlâ köşliğe **saldı kim** ey Yûsuf olar aşlık algalı munluğ bolup keldiler*” (93v/10) “Yüce Allah, onlar buğday almak için sıkıntıya düşüp geldiler (diye) Hz. Yusuf'un aklına getirdi.” “*Rivâyet kılmış Hâmid Nesevî **kim** Yûsufnîş kuşluk aşığa kırk miñ altun harc bolur êrdi*” (102v/1) / “Hamit Nesevi, Hz. Yusuf'un kuşluk vakti yemeği için kırk bin altın harcadığını rivayet etti.” “*Senin birle kıldım **kim** Muhammedni edgü asrağıl*” (186r/14) / “Seninle Muhammed'e (salat ve selam O'nun üzerine olsun) iyi bak (diye) ahdettik.” “*Hadîce **fehm etti kim** 'Âtikenîş söz bar ammâ sözlemes*” (18748) / “Hatice, Atike'nin (diyecek bir) sözünü var olduğunu, ama söylemediğini anladı.” “*Cühûdlar Tevrîde **haber bërürler kim** zebîh İshâk turur*” (49v/11) “Yahudiler Tevrat'ta, Zebih'in İshak olduğunu haber verirler.”

1.1.3. Yan Cümlelerin Ana Cümleye Zarf Olarak Bağlanması

Kim bağlama edatından sonraki cümle (yan cümle) kendisinden önceki cümleye (ana cümleye) zarf göreviyle bağlanmıştır. Yan cümle ana cümleye zarf olarak bağlanırken çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlar aşağıdaki gibidir.

1.1.3.1. Yan Cümlelerin Ana Cümleye “-dığı için, -diğinden, için” Anlamıyla Bağlanması

Yan cümlelerin bu anlamla ana cümleye bağlandığı bağlı cümle sayısı 21'dir: “*Sansız hamd ü senâlar ve sağışsız köp şükrler ol Tanrığa **kim** kudreti birle bizni âdem yaratdı, yılkı kara yaratmadı*” (1v2) / “Bizi hayvan olarak değil, insan olarak yarattığı için o Allah'a sayısız şükür ve övgüler, çokça şükürler (olsun).” “*Mışır halkı ara haber tüşdi **kim** Mâlik Ze'r bir kul oğlan keltürmiş*” (75r3) / “Mısır halkına, Malik Zer'in bir çocuk köle getirmiş olduğu haberi geldi.” “*Mışır melikige elçi yiberdi **kim** bizge harâc bërğil...*” (87v15) / “Mısır sultanına, bize haraç vermesi için elçi gönderdi.” “*İlâhî, bu Yûsuf berekâtında maña kerâmeti bërğil **kim** adın balık arasında maña edgü at bolsun*” (74v/10) / “Ey Allah'ım, başka şehirlerde bana iyi (bir) ad olması için bu Yusuf'un bereketinden bana keramet ver!” “*Sewünç saña **kim** sığırçılıkdın kutulduş*” (132r/19) / “Çobanlıktan kurtulduğun için sana müjdelere (olsun)! “*Menîş mâlim yok **kim** saña kalîş bërsem*” (43v/1) / “Benim sana çeyiz verecek malım yok.”

1.1.3.2. Yan Cümlelerin Ana Cümleye “-dığı zaman, -diğinde” Anlamıyla Bağlanması

J. Eckmann 'ın *zaman cümleleri* başlığı altında verdiği (Eckmann, 2017: 153) bu anlamdaki yan cümlelerin ana cümleye bağlandığı bağlı cümlelerin *Kısasü'l-Enbiyâ'* da 2 kullanımı vardır: “*Yeti yüz on êrdi yılğa **kim** bitildi bu kitâb*” (249r/14) “Bu kitap yazıldığı zaman yıl 710'du.” “*Toğuz yaşda êrdi **kim** Reyân melik anı Yûsufğa tapşurdi*” (108r/4) / “Reyyan padişah onu Hz. Yusuf'a havale ettiği zaman (o) dokuz yaşındaydı.”

1.1.3.3. Yan Cümlelerin Ana Cümleye “-diye” Anlamıyla Bağlanması

Yan cümlelerin bu anlamla ana cümleye bağlandığı bağlı cümleye 32 yerde rastlanmıştır: “*Yarlığ keldi kim ey Muhammed olarnı muṭi' tediñ...*” (212r/21) / “Ey Muhammed (salat ve selam O'nun üzerine olsun) onlar itaat ettiler diye buyruk geldi.” “*Ant içti kim va'llāhi yalğan turur*” (235v/1) “Vallahi yalandır diye yemin etti.” “*Ol du'ā kıldı kim hüdāyā Yūsuf cemelin körgüzgil*” (87r/8) / “(O), ey Allah'ım, Yusuf'un cemalini bana göster diye dua etti.” “*Mısr melikige elçi yiberdi kim bizge harāc bêrgil ve atımızğa sikke urğıl*” (87v/15) / “Mısır padişahına, bize haraç ver ve adımıza para bastır diye elçi gönderdi.” “*Bir kün başın taşka urdı, ün işitti kim ey Dāvūd ne tileyür-sên?*” (135v/21) / “Bir gün başını taşla vurdu, ey Davut ne dilersin diye (bir) ses işitti.”

1.2. Yan Cümlelerin, Ana Cümledeki Çeşitli Öğeleri Nitelemesi

Kim bağlama edatından sonra gelen cümle, kendisinden önceki herhangi bir öğeyi açıklamak suretiyle niteler. Bunlar aynı zamanda birer ara cümle işlevi de görmektedir. J. Eckmann ve Tekin, *kim*'in bu görevde kullanıldığı cümleleri *vasıflama cümlesi* başlığı altında ele almışlardır (Eckman, 2017: 180; Tekin, 1965: 51-52). Eckmann bu cümlelerin ana cümlede belirtilen bir şahıs ya da şeyi nitelediğini, nicelik ya da iyelik ilgisi kurduğunu ettiğini ifade etmiştir (Eckmann, 2017: 180).

1.2.1. Yan Cümlelerin, Ana Cümledeki Yüklemini Nitelemesi

Kim bağlama edatından sonraki cümle kendisinden önceki yüklemi açıklarken aynı zamanda niteleme işlevinde kullanılmıştır. Kullanım sayısı 2'dir: “*Sen ol İbrāhîm mü sen kim Nemrūd anıñ elginde helāk boldı*” (46r/15) / “Sen Nemrut'un elinde helak olduğu İbrahim misin?” “*Üçünçi ol urağut kim Yūsuf yalawaç gürını suw içinde Mūsıka körgüzdi*” (T169a/17) / “Üçüncüsü Hz. Musa'ya Yusuf Peygamber'in mezarını suyun içinde olduğunu gösteren o kadındır.”

1.2.2. Yan Cümlelerin, Ana Cümledeki Zarfı Nitelemesi

Bu şekilde kurulan *kim*'li bağlı cümlede ana cümlede yer alan zarfın yan cümle tarafından nitelendiği görülmektedir. Bunların kullanımına 7 yerde tesadüf edilmiştir: “*Kedin 'Ayışeğa vaşiyet kıldı, ol kün kim islāmka kirdim, bir kilim içinde erdim, ölsem ol kilimdin kefen kılıñ*” (238v/19) / “Daha sonra Ayşe'ye (şöyle) vasiyet etti: “İslam'a girdiğim gün bir kilimin içindeydim, ölürsem (bana) o kilimden kefen yapın.” “*Bu hüküm ol vakte erdi kim islām za'if erdi*” (205v/2) / “Bu hüküm İslam'ın zayıf olduğu o zamana denk geldi.” “*Ey Muhammed olarnıñ üze Âdemniñ eki oğlanlarınıñ sözini ol oğurda kim kurbān kıldılar, biriniñ kurbānı kabül boldı, biriniñ kabül bolmadı*” (15r/19) / “Ey Muhammed (salat ve selam O'nun üzerine olsun), onlara Hz. Âdem'in iki oğlunun sözünü (şöyle). Kurban kestikleri zaman birinin kabul edildi diğersinin edilmedi.”

1.2.3. Yan Cümlelerin Ana Cümledeki Yer Tamlayıcısını Nitelemesi

Bu şekilde kurulan *kim*'li bağlı cümlede ana cümlede yer alan yer tamlayıcısı, yan cümle tarafından nitelenmektedir. Kullanım sayısı 7'dir: “*Şükr ol Tanrığa kim kullarını şabr birle pād-şāh kıtur*” (108v/9) / “Şükür (olsun) kullarını sabırla padişah eden o Allah'a” “*Şükr ol Tanrığa kim benim ölümümü Müsülmānlar elginde kılmadı*” (239v/9) / “Şükür (olsun), benim ölümümü Müslümanlara nasip etmeyen o Allah'a.” “*Biregü Süleymān mülkinde oturğan dıvge keldi kim atı Hānkîk êrdi*” (144v/3) / “Birisiz Hz. Süleyman'ın memleketinde oturan (ve) adı Hankik olan (bir) dev'e geldi.”

1.2.4. Yan Cümlelerin Ana Cümlelerin Öznesini Nitelemesi

Bu şekilde kurulan *kim*'li bağlı cümlede ana cümlede yer alan özne, yan cümle tarafından nitelenmektedir. 9 kullanımı vardır: “*Ey Sāre ol Tanrı kim kuruğ yıgaçnı seniñ elginde yaşardı, saña qarılıkda oğul bërse ne 'aceb bolğay?*” (60r/3) / “Ey Sare, senin elindeki kuru ağacı yeşerten Allah, sana ihtiyarlık çağında oğul verse buna şaşılır mı?” “*Ol arıq kim Hızır ve İlyās andın suw içer êrdiler, kırudı*” (160v/17) / “Hızır ve İlyas'ın su içtiği o su kanalı kurudu.” “*Ol Hırbıl atlıg yıgaççı kim mü'min erdi, kelip Mūsika haber kıldı*” (T170b/11) / “Mümin olan o Hirbil adlı ormancı gelip Hz. Musa'ya haber verdi.”

1.2.5. Yan Cümlelerin Ana Cümlelerin Nesnesini Nitelemesi

Bu şekilde kurulan *kim*'li bağlı cümlede ana cümlede yer alan nesnenin yan cümle tarafından nitelendiği görülmektedir. Kullanımına 11 yerde rastlanmaktadır: “*Ol tüşni kim men kördüm siz körmegeysiz*” (191v/17) / “Benim gördüğüm düşü siz görmezsiniz.” “*Yā Muḥammed sewünç saña Mevlî ta'ālā on nerse 'ağā kıldı kim özge yalavaçlarğa bërmedi*” (194v/10) / “Ey Muhammed (salat ve selam O'nun üzerine olsun) müjde sana, yüce Allah başka peygamberlere vermediği on şeyi sana verdi.” “*Ey Muḥammed bilgil tamām nerseler kim yaratıp tururmen, seniñ adaqıñ astında toprak tururlar*” (209r/17) / “Ey Muhammed (salat ve selam O'nun üzerine olsun) bil ki yarattığım her şey senin ayağının altında topraktır.”

1.3. Kim Bağlama Edatının Açıklama İşleviyle Kullanılması

Kısasü'l-Enbiyâ'da *kim* bağlama edatının günümüzdeki iki noktanın (:) göreviyle kullanılmasına da tesadüf edilmiştir. *Kim*'in bu şekildeki kullanım sayısı 185'tir. En fazla kullanım budur: “*Aymışlar: Nevḥasıña sebeb ol êrdi kim künlerde bir kün iblîs keldi aydı...*” (22v/18) / “(Şöyle) demişler: Günlerden bir gün iblis geldi ve (şöyle) dedi...” “*Nemrüdğa ol kıyunlar anıñ için êrdi kim dört yüz yıl tanrılık da 'vi kıldı*” (44v/17) / “Nemrut'a cezalar şunun içindi: Dört yüz yıl ilahlık davasında bulundu.” “*Meniñ sözüm ol turur kim tégme birimiz bir tève çıkaralım Ka'be için*” (180r/11) / “Benim sözüm şudur: Her birimiz Kâbe için bir deve çıkaralım.” “*Cevāb ol turur kim Mevlî te'ālā yarlıkar...*” (209r/12) / “Cevap şudur: Yüce Allah

buyurur...” “*Ma'lûm turur kim Muhammedniñ yazuķı yok*” (214r/8) / “Malumdur ki Muhammed'in günahı yoktur.”

1.4. Kim Bağlama Edatının Ara Cümle İşlevinde Kullanılması

Cümlede açıklama, istek, dilek vs. belirtme amacıyla, cümlelerin anlamını bozmadan ve değişiklik yapmadan iki virgül ya da iki çizgi arasında bulunan cümlelere ara cümle denir (Korkmaz, 2017: 6). *Kıssü'l-Enbiyâ*'da *kim* bağlama edatı kendisinden önceki ismi açıklamak ve nitelenmek, aynı zamanda bir ara cümle işlevinde kullanılmıştır. Bu kullanımın sayısı 14'tür: “*Âdem 'ayleyhi's-selâm kim mahlûkatniñ yegreki êrdi, aña secde kılmadıñ*” (57v/2) / “Hz. Âdem (salat ve selam O'nun üzerine olsun), ki mahlukatın iyisiydi, ona secde etmedin.” “*Ol er hatun kim seni konaķ kıldılar, êkisi hem pârsâ turur*” (144r/11) / “O erkek ve karısı, ki seni misafir ettiler, ikisi aynı zamanda zahittir.” “*Âsaf bin Berhiyâ kim Süleymânnıñ hâş vezîri êrdi, sen köz açğunça keltür tedi*” (149v/17) / “Asaf bin Berhiya, ki Hz. Süleyman'ın has veziriydi, sen göz açana kadar getir dedi.”

1.5. Kim Bağlama Edatının Cümleleri Çeşitli Anlam ve İşlevlerle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatı, cümleleri birbirine bağlarken çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlar aşağıdaki gibidir.

1.5.1. Kim Bağlama Edatının Cümleleri “acaba / da (bağlama edatı)” Anlamı ve Soru İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatı “acaba / da” anlamıyla ve soru işleviyle kullanılmıştır. Bu anlamıyla kullanım sayısı 16'dır: “*İdi 'azze ve celleniñ rahmetindin nê eksülgey êrdi kim Resül yalguz 'Ömerge du'â kıldı, êkisiñe du'â kılmadı, hikmet nê êrdi?*” (195v/14) / “Yüce Allah'ın rahmetinden ne eksilecekti acaba Resul, sadece Ömer'e dua kıldı, ikisine dua kılmadı?” “*Su'âl: Hikmet ne êrdi kim oğlan sol emükni almadı*” (185r/4) / “Sual: Hikmeti neydi de çocuk sol memeden süt emmedi?” “*Ķayu 'aql bolğay kim Yûsuf'niñ yüzindeki meñin körüp meñi yüzi birle yüzün tüşüp yadağlamasa*” (764r/4) / “Hangi akıllı kimse olur da Hz. Yusuf'un benini görüp beni ve yüzüyle yüzükoyun yere düşüp ağlamasın?” “*Sen kimsen kim Muhammedni yumakñı men' kılursen*” (14v8) / “Sen kimsin de Hz. Muhammed'i (salat ve selam O'nun üzerine olsun) yıkamaktan men edersin?” “*Ķayu yağı bu işni kılgay kim özünüzge kıldıñız*” (32r20) / “Sizin kendi kendinize bu verdiğiniz zararı, hangi düşman (size) yapar (düşman bile sizin kendinize verdiğiniz bu zararı size veremez)?”

1.5.2. Kim Bağlama Edatının Cümleleri “ama, fakat” Anlamı ve Zıtlık Bildirme İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatının cümleleri “ama” anlamıyla ve zıtlık ya da karşıtlık işleviyle (Yıldız, 2023b: 119) birbirine bağladığı görülmektedir. Bu şekildeki bağlı cümle

sayısı 9'dur: "... çukurlar, kollar kamuğ tufân suwı birle inip yul kılğan turur **kim** teñizlerniñ açığı sasığı ol tufânda ölgenlerdin turur" (26v/8) / "... çukurlar, vadiler tufan suyuyla pınar hâline gelmiştir, ayrıca denizlerin açısı ve kokusu o tufanda ölenlerden ötürüdür." "Miñ türlüg belâ âdem oğlanlarığa ol işi kılmas **kim** bir sa'ât açlık kılur (102r/7) "Bin türlü bela ademoğluna o işi yapmaz ama bir saat açlık (onu) yapar." "Yana miñ şeytân âdem oğlanlarığa anı kılmas **kim** bir sa'ât tokluk kılur" (102r/8) "Yine bin şeytan ademoğluna onu yapmaz ama tokluk yapar." "Özge melikler bu da'vîni kılmadılar **kim** bu er kılur" (148r/3) / "Başka melikler bu davada bulunmadılar ama bu kişi bulunuyor."

1.5.3. Kim Bağlama Edatının Cümleleri "bu yüzden, dolayısıyla" Anlamı ve Sebep Bildirme İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatının bu anlam ve işlevle birbirine bağladığı cümle sayısı 1'dir: "İbrâhim yalavaçğa küç tégürdüñ **kim** Nemrüd anıñ elinde helâk boldı" (46r/8) / "İbrahim Peygambere güç verdin, bu yüzden Nemrut O'nun elinde helak oldu."

1.5.4. Kim Bağlama Edatının Cümleleri "çünkü, zira" Anlamı ve Sebep Bildirme İşleviyle Birbirine Bağlaması

Bu anlam ve işleviyle cümleleri birbirine bağlayan *kim* bağlama edatının kullanım sayısı 10'dur: "Arığ **kim** on eki yıl zindânda meniñ için yatdı" (90v/17) / "Temiz(dir) çünkü on iki yıl zindanda benim için yattı." "Ëy mü'min muvahhid beşâret saña **kim** îmân keltürdiñ" (158r/9) / "Ey mümin ve Allah'ın birliğine iman etmiş, müjde (olsun) sana zira iman getirdin!" "Bizni koygıl aña baqgıl **kim** fahr-ı âlem ol turur" (183v/1) / "Bizi bırak O'na bak çünkü âlemin övücü O'dur." "Zinhâr fužulluk kılmağıl **kim** men Resül'den işittim..." (243r/13) / "Kesinlikle gereksiz iş yapma zira ben Peygamberden işittim..."

1.5.5. Kim Bağlama Edatının Cümleleri "eğer, şayet" Anlamı ve Şart Bildirme İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatı burada şart işleviyle kendinden önceki cümleyi sonrakine zarf ögesi olarak bağlamıştır. Bu şekilde kullanılan *kim*'li bağlı cümle sayısı 12'dir: "...mundan artuq **kim** butğa tapunsalar yalavaç evinde ol anı bilmese sên hatunıñ hayzı këlmiş hâlini bilmeseñ fâsık bolur-sên (145r/11) / "...bundan fazlası, eğer Peygamber'in evinde puta tapınsalar, o (da) onu bilmese sen hatunun aybaşı gelmiş hâlini bilmesen sapkın olursun." "Kerekmez **kim** bir kaçre kan yerge tamsa kıyâmetka tégi yér yüzinde ot ünmegey" (223v/12) / "Eğer bir damla kan yere düşerse kıyamete kadar yeryüzünde ot bitmemesi gerekmez." "Kimerse **kim** kêçe hamr içse kündüz it birle oynasa müsülmânlar haremi andın eymen bolmasa anıñ birle neteg bey'at kılayın" (244v/3) / "Bir kimse eğer gece içki içse, gündüz köpekle oynasa, Müslümanların haremi ondan emin olmazsa ben onunla nasıl sözleşme yapayım?"

1.5.6. Kim Bağlama Edatının Cümleleri “mi” Soru Edatı Anlamı ve Soru İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim edatı “mi” anlamıyla ve soru işleviyle kendisinden önceki cümleyi sonrakine bağlamıştır. Kullanım sayısı 2'dir: “Körmesler *kim* İdi 'azze ve celle yarlıkar: Siz fesād işleri sevmez-miz tēyürsüz yana yığaçları kesersiz...” (228r4) / “Görmüyorlar mı yüce Allah (şöyle) buyurur: Siz fesat işleri sevmiyorsunuz ama ağaçları kesiyorsunuz...”

1.5.7. Kim Bağlama Edatının Cümleleri “şöyle ki” Anlamı ve Açıklama İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatı bu kullanımıyla açıklama işlevi görmektedir. Kendisinden önceki cümleyi *şöyle ki* anlamıyla sonraki cümleye bağlar. Bu anlamda kullanılan bağlı cümle sayısı 17'dir: “Zeliḥā hem ol keçe tüş körer *kim* Yūsuf taht üze olturur başınga tāc keyip, Zeliḥā kēlip Yūsufnıñ adaķınga tüşer” (89v15) / “Zeliha o gece düş görür. Şöyle ki: Yusuf, başına taç giyip tahtın üstünde oturur, Zeliha gelip Yusuf'un ayağına kapanır.” “Reyyān melik tüş körmüş *kim* yētti aruķ sığır yētti sēmez sığırnı yēyür...” (90r/10) / “Melik Reyyan düş görür. Şöyle ki: Yedi zayıf (cılız) sığır, yedi semiz sığırını yiyor...” “Bir keçe tüş kördi *kim* ay kökdin inip Ḥadīceniy koynıga kirdi” (186v18) / “Bir geçe düş gördü. Şöyle ki: Ay, gökten inip Hatice'nin koynuna girdi.” “'Ālī razıya 'llāhu 'anhu bitig bitidi *kim* bi'smil 'llāhi 'r-rahmani 'r-rahīm” (226r9) / “Hz. Ali (Allah ondan razı olsun) yazı yazdı. Şöyle ki: Bismillahirrahmanirrahim.”

1.5.8. Kim Bağlama Edatının Cümleleri “-iken, o anda, o esnada, o zaman” Anlamı ve Zaman Bildirme İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatı bu anlam ve işlevlerle kendinden önceki cümleyi sonraki cümleye zarf olarak bağlamıştır. Bu anlamla kullanım sayısı 13'tür: “Bu sözde erdiler *kim* Resül kapuğınğa keldi” (190v/14) / “Bu sözü konuşuyorlarken Peygamber kapısına geldi.” “Miḥrābda olturur érdi *kim* ekegü kirip kēldiler” (135r/14) / “Mihrapta oturuyorlardı, o esnada ikisi içeri geldiler.” “Du'āsı tamām bolmay érdi *kim* gūrları yarılıp on yēti kişi kopa kēldi” (163r5) / “Henüz duası tamamlanmamışken mezarları yarılıp on yedi kişi kalkıp geldi.” “Zindān halkıga 'ilm öğretür érdi *kim* eki yigitni zindānğa kēltürdiler” (87v11) / “Zindandakilere ilim öğretiyordu, derken o iki genci zindana getirdiler.” “Resul bu sözni işitip közi yaşlığ bolup ammesige keldi *kim* aydılar: Ne boldı?” (191r/12) “Peygamber bu sözü işitip ağladı, halasına geldi, o zaman ne oldu (diye) sordular.”

1.5.9. Kim Bağlama Edatının Cümleleri “ve” Anlamı ve Sıralama İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatı cümleleri sıralama işleviyle birbirine ve anlamında bağlamıştır. Bu kullanımıyla 5 kullanımı vardır: “Biz telim boldı *kim* Muḥammedniñ peygamberlikığa ikrār kılduķ” (198r/6) / “Biz uzun yıllar oldu ve Hz.

Muhammed'in (salat ve selam O'nun üzerine olsun) peygamberliğine ikrar kıldık.”
“...yazuk iğiniñ tabîbi erdi **kim** 'arş anıñ adağınıñ toğı...” (238r/18) / “Günahkârlık hastalığının tabibiydi ve arş O'nun ayağının tozu(ydu)...” “Yelni tiledim **kim** baña musahhar kıldı” (139r/17) / “Yeli diledim ve (onu) benim emrime verdi.” “Cebbâr-ı 'âlem Mikâ'ilğa fermanladı **kim** bir kesek bulut dünyâğa yiberdi” (190r/7) “Cebbar Allah Mikâil'e emretti ve bir kesek bulut dünyaya gönderdi.”

1.5.10. Kim Bağlama Edatının Cümleleri “yoksa, aksi hâlde” Anlamı ve Zıtlık Bildirme İşleviyle Birbirine Bağlaması

Kim bağlama edatı bu anlam ve işlevle cümleleri birbirine bağlamasına 1 yerde rastlanmıştır: “Mekkeniñ tañrısın tanuñ kıldıñ mı **kim** eger hilâf kılsañ Mevlî saña haşm bolsun mu?” (186r/17) / “Mekke'nin Tanrı'sının şahit tuttun mu yoksa eğer aksi yönde hareket etsen sana düşman mı olsun?”

2. Kim Bağlama Edatının Başka Yapılarla Kalıplaşarak Kullanılması

Kim bağlama edatı tek başına değil kendisinden önce başka yapılarla kalıplaşarak kullanılmıştır. Gerek *Kısasü'l-Enbiyâ* özelinde Harezmi Türkçesinde gerek Eski Anadolu Türkçesi ve gerekse daha önceki Eski Uygur Türkçesinde *kim* bağlama edatıyla birleşen ve kalıp oluşturan bu yapılar (neteg, kaçan vs.) daha sonra Batı Türkçesinde yaygınlaşacaktır (Sarı, 2014: 127). Bunların *Kısasü'l-Enbiyâ*'da toplam kullanım sayısı 133'tür. Bunlar aşağıdaki gibidir.

2.1. Kim Bağlama Edatının “ança (o kadar)” Zarfıyla Kalıplaşması

Kim bağlama edatı *ança* zarfıyla birleşerek kullanılmıştır. Cümleleri *-acak kadar* anlamıyla birbirine bağlamıştır. Kullanım sayısı 7'dir: “Ya'kûb yalavaç Yûsuf için **ança** yıgladı **kim** eki közi aqardı” (100r/4) / “Hz. Yakup, Hz. Yusuf için o kadar ağladı ki iki gözü ağardı.” “...**ança** yıgladı **kim** közi yaşı nâv-dândın su bolup aqtı” (100r/4) / “O kadar ağladı ki gözyaşı (âdeta) oluktan su olup aktı.” “Ol menâreni **ança** aşurdi **kim** anıñ kölegesi kün öwrülse yüz yıgaçlık barur êrdi” (113v/18) / “O minareyi o kadar yükseltti ki onun gölgesi güneş dönse yüz ağaçlık (mesafe) uzar giderdi.” “Meryem'ge **ança** meze bérmiş erdi **kim** er mezesi anıñ katıda yoğğa çıktı” (167r/8) / “Meryem'e o kadar meze vermiş ki erkeğin mezesi onun yanında yok sayılır.” “Zü'l-Karneyn **ança** bardı **kim** közige kün yel içide batar teg köründi” (173v/9) / “Zülkarneyn o kadar gitti ki güneş, gözüne yel içinde batar gibi göründü.” “Men saña **ança** şefkat kılayın **kim** vaqtin hoş bolğay” (184v/12) / “Ben sana o kadar şefkat edeyim ki vaktin hoş olsun.”

2.2. Kim Bağlama Edatının “ança teñlig/teñlik (o kadar)” Yapısıyla Kalıplaşması

Ança teñlik...kim... / *ança teñlig kim* şeklindeki bu kalıplar cümleleri *o kadar ki* anlamıyla ve ölçü, nicelik bildirerek birbirine bağlamıştır. 6 kullanımı vardır: “Bu dünyâda **ança teñlik** ta'ât kıldı **kim** maşrıqđın mağribğa tēgi Hâris secde qılmağan

yêr kalmadı” (4v/4) / “Haris dünyada o kadar ibadet etti ki doğudan batıya kadar secde etmediği yer kalmadı.” “*Ķamuğ çibinler çıkıp keldiler ança têtlig kim künniñ yüzini tuttular*” (44v/5) / “Bütün sinekler çıkıp geldiler o kadar ki güneşin yüzünü kapattılar.” “*Ança teylik māl bêreyin kim kamuğ uruğuŋğa yetsün*” (58v/16) / “O kadar mal vereyim ki bütün nesline yetsin.” “*Mevlî ta’âlâ bu on yıl içinde aña ança teylik mülk bêrdi kim yêgirmi tört miñ serhengleri boldı, tegme serheng birle yêgirmi tört miñ er boldı*” (64v/16) / “Yüce Allah bu on yıl içinde ona o kadar mal mülk verdi ki yirmi dört bin çavuşları oldu, her bir çavuşla birlikte (de) dört bin asker oldu.” “*Yêti yıl mundağ emgekde ağırıkda âh temedi, şabr kıldı. Ança teylik şabr kıldı kim şabırnuñ Eyyüb şabrı birle tiledi.*” (T161/7) / “Yedi yıl böyle sıkıntıda, dertte ah bile demedi, sabretti. O kadar sabretti ki sabır Eyüp sabrı olarak adlandırıldı(?)”

2.3. Kim Bağlama Edatının “andağ (<anı teg) (onun gibi)” Edat Grubuyla Kalıplaşması

Kim bağlama edatı *andağ* birleşerek bağlı cümle kurmuştur. Kullanım sayısı 25’tir: “*Andağ kim Cebre’îl keltürdi okısun*” (233r/21) “Cebrail (vahyi) nasıl getirdiyse (öyle) okusun.” “*İlâhî meniñ hâlim andağ mu boldı kim havadağı kuşlar maña ta’n ederler*” (100r/14) / “Allah’ım, benim hâlim havadaki kuşlar beni kınayacak kadar (kötü) mı oldu?” “*Hikâyetde andağ kelür kim érenlerde birisi vefât kıldı, anı tüşte kördiler*” (103v/6) / “Hikâyede şöyle anlatılır ki érenlerden birisi vefat etti, onu düşte gördüler...” “*Ammâ ‘Âlî hem andağ az érdi kim Resûldin özge kimerse anı köterge bilmegey érdi*” (197v/19) / “Ama Ali de o kadar azdı Resul’den (salat ve selam O’nun üzerine olsun) başka onu kimse götüremezdi.” “*Kâfirni andağ urayın kim kılıcımnıñ uçı bulğanıñça*” (223r/13) / “Kâfiri öyle bir vurayım ki kılıcım ucu (kana) bulaşsın (bulaşıncaya kadar).” “*Ķurtlar Eyyübniñ etin siñirin tamurun, terisin andağ yédiler kim kamuğ endâmları telindi, bodıdın kün tüşse sıñar öte çıkar érdi*” (T160a/16) / “Kurtlar Hz. Eyüp’ün etini, sinirini, damarını ve derisini öyle bir yediler ki bütün vücudu delindi. Vücuduna güneşin ışığı düşse sızar da öte taraftan çıkardı.”

2.4. Kim Bağlama Edatının “anıñ üçün (onun için)” Yapısıyla Kalıplaşması

Kim bağlama edatı *anıñ üçün* yapısıyla birleşerek *bu yüzden*, *çünkü* anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu kullanımın sayısı 46’dır: “*Kündüz gâyet ısığ bolur anıñ üçün kim keçe Resûl ‘aleyhi’s-selâm yöriyür érdi*” (208r/12) / “Gündüz gayet sıcak olurdu bu yüzden Resul (salat ve selam O’nun üzerine olsun) geceleyin yürürdü.” “*Men rüşvet almasmen anıñ üçün kim maña İği ‘azze ve celle mülk bêrdi*” (233r/17) / “Ben rüşvet almam, çünkü yüce Allah bana mülk verdi.” “*İğidin yarlıkatu kolğaymen anıñ üçün kim meniñ hâlimni biligli turur*” (39r/20) / “Allah’tan isterim çünkü benim hâlimi bilendir (O).” “*İdris ölmegey anıñ üçün kim bir öldi uçmağda kaldı*” (21r/1) / “Hz. İdris ölmeyecek çünkü bir kez öldü ve cennette kaldı.” “*Tûfanda suwğa gark bolmadı anıñ üçün kim tûfân suwı tiziñe*

yetmedi" (28r/10) / "Tufanda suya batmadı çünkü tufanın suyu dizine bile yetişmedi."

2.5. Kim Bağlama Edatının "bolğay mu / bolğay (ola mı / ola)" Yapılarıyla Kalıplaşması

Bir yerde *acaba* diğerlerindeyse *belki* anlamlarında olan bu kalıbın 20 örneği tespit edilmiştir: "*Sizîñ arqışlar Şāmğa barur tēp işitdük işitdük bolğay mu kim Muhammed terge kirip sizîñ tēveleriniz birle barsa...*" (187v/12) / "Sizin kervanlarınız Şam'a gidiyor diye işittik acaba Hz. Muhammed (salat ve selam O'nun üzerine olsun) ücretle sizin develerinizle gitse..." "*Zıfalğa barıñ, yükünüñ, yalbaruñ bolğay kim sizni kutkarğay*" (57r/14) / "Zıfal'e gidin, önünde saygıyla eğilin ve yalvarın belki sizi kurtarır." "*Ey Ya'kūb du'ā kılğıl, bolğay kim seniñ du'āñ berekātında oğlumnu maña rüzî kılğay*" (72v/10) / "Ey Yakup, dua et belki senin duanın bereketiyle oğlumu bana bağışlar." "*Bu kelimātını tilde yoritîñ bolğay kim Yūsufñ du'āsı berekātında kamuğ tilekleriñe İdi 'azze ve celle tēğürgey*" (78r/18) / "Bu kelimeleri dilinize getirin belki Yusuf'un duasının bereketiyle bütün dileklerine yüce Allah ulaştırarak." "*Ol mālını harc kılayın bolğay kim tilekiñe tēggeysen*" (80v/5) / "O malı harcayayım belki dileğine kavuşursun."

2.6. Kim Bağlama Edatının "(eyle) bir" Yapısıyla Kalıplaşması

Bu kalıp cümleleri *neden-sonuç* ve *tarz* ilişkisi ve *açıklama* işleviyle birbirine bağlamıştır. J. Eckmann bu tarz cümleleri *tarz cümlesi* başlığı altında ele almıştır (Eckmann, 2017: 171). Kullanım sayısı 6'dır: "*Men sizge silāh bēreyin kim ol silāh birle kim tokuş kılsa Tañrı düşmānları üze zafer tapqay*" (64r/2) / "Ben size (öyle bir) silah vereyim ki kim ol silahla savaşa Allah düşmanlarına karşı zafer bulur." "*Ammā bir ayrılmaq bar kim özge körüşmek yok*" (188r/21) "Ama (öyle bir) ayrılık var ki artık görüşmek yoktur." "*Tañrı 'azze ve celle bir yalawaç ıdı kim ālemde andağ yalawaçını köz körmişî yok*" (233r/1) / "Allah (öyle bir) peygamber gönderdi ki âlemde onun gibi peygamberi göz görmemiştir." "*Men tirig bolsam bir yel tegirmeni kurğaymen kim kün toğardın kün batargā tegi tañlağaylar*" (239r/21) / "Ben hayatta kalsam (öyle) bir yel değirmeni kuracağım ki doğudan batıya kadar herkes (ona) şaşırarak."

2.7. Kim Bağlama Edatının "né (ne)" Sıfat/Zamiriyle Kalıplaşması

Bu kalıbın 5 örneği tespit edilmiştir. Açıklama ve şart işleviyle cümleleri birbirine bağlamıştır: "*Melik aydı: Bu ne belā turur kim sendin maña tēgdî*" (46r/5) / "Melik (şöyle) dedi: Bu nasıl bir beladır ki senden bana geldi?" "...*Taķı hazînede nē kim altun kümüş bar érđi barçasın kaçırılğā yükletip çıkartdı*" (109v/13) / "...ve hazinede ne kadar altın gümüş varsa hepsini katırlara yükletip çıkarttı." "*Yer kök arasında nē kim yaratmış bar érse kamuğnu musaħħar kıldı*" (137v/8) "Yer ve gök arasında ne kadar yarattığı varsa hepsini emri altına aldı." "*Nē kim bar érse barçası tilge kelür*" (137v/10) / "Ne varsa hepsi dile gelir." "*Kün toğardın kün*

batarğa ne kim arslan bar erse köz yumup açğunça yığıldılar" (159v/10) / "Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar ne kadar aslan varsa göz yumup açana kadar toplandılar."

2.8. Kim Bağlama Edatının "neteg/ nite (nasıl)" Zarfıyla Kalıplaşması

Günümüzdeki *nitekim* edatının karşılığı olan bu bağlama edatıyla kurulan bağlı cümle sayısı 4'tür: "'*Ālîniñ söwüglüki yazuknu tüketür neteg kim ot otunnu tüketür*" (201v/17) / "Ali'nin sevgisi, günahı ateşin odunu yakıp yok ettiği gibi yok eder." "*İbrâhîmğa sawutdum erse tamuğ otını Muhammed Muştafânıñ ümmetleriğa sawutğaymen neteg kim bakırı temür üze bükter teg*" (206v/17) / "İbrahim'e cehennem ateşini soğuk ettimse Muhammed Mustafa (salat ve selam O'nun üzerine olsun) ümmetine de tıpkı bakırı demir üzerine bükter gibi soğutacağım." "*Kim Yüsufnu körür erse sevinç anıñ köñlinde harâm bolur erdi neteg kim meni körse harâm bolur*" (207v/3) / "Kim Yusuf'un yüzünü görse sevinç onun gönlüne haram olur. Nitekim beni (de) görse (sevinç ona) haram olur." "*Yâ 'Ömer bu sözüñ birle Nüh yalawaçka oñşayur-sen neteg kim Mevlî ta'âlâ yarlıkar*" (222v/1) / "Ya Ömer bu sözünle Nuh Peygamber'e benziyorsun, nitekim yüce Allah şöyle buyurur..." "*Ol neteg 'aşık bolur kim kaytsa ma'sûk re'yidin*" (83r/19) / "O nasıl bir âşik olur ki maşukun sözünden döner?" "*Ĥaberde keliür nitekim Resül 'aleyhi's-selâm aydı*" (190v/1) / "Haberde anlatılır nitekim Resul (salat ve selam O'nun üzerine olsun) (şöyle) söyledi..."

2.9. Kim Bağlama Edatının "ol çaklık (öyle, o kadar)" Yapısıyla Kalıplaşması

Neden-sonuç ilgisiyle cümleleri birbirine bağlayan bu kalıp *o kadar, öyle ... ki ...* anlamındadır. Kullanım sayısı 4'tür: "*Bularğa ol çaklık azuk beringiz kim yolda kapların açmasunlar*" (94r/16) / "Bunlara o kadar azık verin kim yolda kaplarını açmasınlar." "*Hüdhüd kuş taş içindeki suwnı körer, havāğa ol çaklık örledi kim yegirmi yıgaç yer bülend çıktı*" (146v/9) / "Hüthüt kuş taş içindeki suyu görür, havaya o kadar yükseldi ki yirmi ağaç (mesafe) yerden yükselir." "*Ol çaklık hikmet beyân kıldı kim kamuğ yalawaçlar aña muhtâc boldılar*" (163v/13) / "O kadar hikmet beyan etti ki bütün peygamberler ona muhtaç oldular."

2.10. Kim Bağlama Edatının "ol (o)" Sıfatıyla Kalıplaşması

Öyle bir ... ki ... anlamında cümleleri birbirine bağlamıştır. *Neden-sonuç* ilgisi kurarak cümleleri birbirine bağlayan bu bağlama edatıyla kurulan *bağlı cümle* sayısı 2'dir: "*Men ol Tañrığa secde kıur men kim ölügni tirgüzür*" (40r/18) / "Ben öyle bir Allah'a inanıyorum ki ölüyü diriltir." "*Men ol Tañrıka tapınayın kim kamuğ 'alemni ol yarattı*" (T155a/10) / "Ben öyle bir Allah'a taparım ki bütün âlemleri O yarattı."

2.11. Kim Bağlama Edatının Diğer Yapılarla Kalıplaşması

Yukarıda yer verilen kalıplar dışında da az sayıda başka kalıplara da rastlanmaktadır. Bunlar; cümleleri zaman ilgisi kurarak birbirine bağlayan **kaçan kim** “ne zaman ki” (1), *neden-sonuç* ilgisiyle bağlayan **ol kadar ... kim ...** “o kadar... ki...” (2), **ol hadde ... kim ...** “o hadde, o kadar ... ki...”, **tâ kim** “ta ki” (1), şart ilgisiyle bağlayan **şâyed kim** “şayet ki” (1), zıtlık ilgisiyle bağlayan **meger - kim** “meğer ki” (1) ve **niçe kim** “ne kadar ki” (1), zaman ilgisiyle bağlayan **ol vakte ... kim ...** “o vakte ... ki ...” (1), **ol sâ'at kim** “o saat ki” (o zaman ki) (1), **ançağa tegi** “o zamana kadar ki” (1) gibi kalıplardır: “**Kaçan kim** Mevlî ‘azze ve celle Resûlğa selâm aydı erse Resûl ‘aleyhi’s-selâm Mevlî ta’âlâniş selâmunğa, men yalğuz neteg cevâb aytayın tęp...” (212r/10) / “Yüce Allah, ne zaman ki Resul’e (salat ve selam O’nun üzerine olsun) selam verdiyse Resul (salat ve selam O’nun üzerine olsun) yüce Allah’ın selamına ben nasıl cevap vereyim diye...” “**Ol kadar yığladı kim** secde-gâhı közi yaşıdın köl boldı, ot ündi” (135v/15) / “O kadar ağladı ki secde yeri gözyaşından göl oldu, (orada) ot yeşerdi.” “**İdi** ‘azze ve celleniş uluğ atların okuşaş **şâyed kim** bulğaysen” (128v/3) / “Şayet yüce Allah’ın yüce isimlerini çağırırsan (ansan) (O’nu) bulursun.” “**İcâbet kılur-miz sêni, seniş ortakıñ yok, meger ol ortak kim** sên aña erkligsên, ol saña êrklig êrmes” (204r/3) / “Sana icabet ederiz, senin ortağın yok, meğer ki o ortaktır, senin gücün ona yeter, onun gücü sana yetmez.” “**Ammâ bu kün Muhammed Resûlu’llâh berekâtıdın ümmetleri niçe kim** yazuk kılşalar bir yolu nedâmet yêp peşimân bolsalar yazukları yarlıkânur, tevbeleri kabûl bolur” (127r/16) / “Ama bugün Hz. Muhammed’in (salat ve selam O’nun üzerine olsun) bereketiyle ümmetleri ne kadar günah işlese de bir defa pişman olsalar günahları affedilir (tövbeleri kabul olur).” “**Bularnı kınanş tâ kim** kın birle ölsünler” (103r/8) / “Bunlara eziyet içinde ölene kadar işkence edin.” “**Kahtlık ol hadde êrdi kim** bir eşek başını dört altın mağribîğa alur êrdiler” (101v/14) / “Kıtlık o kadar arttı ki bir eşek başını dört altına (paraya) alırlardı.” “**Ol ihtilâf ol vakte êrdi kim** İsí kökge ağdı” (170r/2) / “O uyuşmazlık Hz. İsa göğe ağana kadar sürdü.” “**Ol sâ'at kim** Ömer butlarğa işâret kıldı, küllî tenim tüğleri öre koptı” (197v/6) / “Ne zaman ki Ömer putlara işaret etti bütün tenimdeki tüyler diken diken oldu.” “**Ol yolğa kirdi ançağa tegi kim** kün batar yêrge bardı” (173v/4) / “O yola girdi, öyle ki güneşin battığı yere kadar gitti.”

Sonuç

Türkçenin en önemli özelliklerinden birisi, kelime grubu olsun cümle olsun bazı istisnalar haricinde asıl unsurun sonda bulunmasıdır. Kelime gruplarından isim ya da sıfat tamlamasının asıl unsuru sonda bulunan unsur yani tamlanandır, cümledeyse yüklemidir. Ancak cümle özelinde bakılacak olursa *kim* ve bunun Farsça karşılığı olan *ki* bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümlelerde bu özelliğin aksi bir durum söz konusudur. Yani bu cümle türünde asıl unsur başta yardımcı ya da yan unsur ise sonda bulunmaktadır.

Kim bağlama edatı aslında şahıs zamiri olarak kullanılmaktaydı. Ancak Farsça *ki* bağlama edatının etkisiyle o da bir cümle bağlayıcı olarak kullanılmaya

başlanmıştır. Bu bağlama edatıyla kurulan cümlelere *ki/kim'li birleşik cümle*, *bağlı cümle* ya da *iç içe birleşik cümle* gibi isimler verilmiştir. Ancak *ve*, *ama*, *çünkü*, *zira* gibi edatlarla kurulan cümlelere nasıl *bağlı cümle* deniyorsa bunlar gibi bir edat olan *kim*'le kurulan cümlelere de *bağlı cümle* denmelidir.

İlk defa Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan *kim*'e Harezmi Türkçesi metinlerinde de bir cümle bağlama edatı olarak sıklıkla başvurulmuştur. Söz konusu edat, sadece kendi başına kullanımıyla değil; aynı zamanda başka bağlama edatlarıyla da (antağ, neteg, ol çağlık gibi) birleşip bir cümle bağlayıcısı olarak kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserleri arasında önemli bir yer tutan *Kısasü'l-Enbiyâ*'da *kim* edatı ve bunun başka bağlama edatlarıyla birleşerek oluşturduğu *bağlı cümleler* hem sayısal fazlalıkları hem de anlam ve işlev çeşitlilikleriyle dikkat çekicidir. *Kısasü'l-Enbiyâ* aynı zamanda *kim* bağlama edatının Farsça karşılığı olan *ki*'nin Türkçe metinlerde tanıklanan ilk eser olma özelliğine sahiptir.

Söz konusu eserde *kim* bağlama edatının doğrudan ya da başka yapılarla oluşturduğu 678 adet *bağlı cümle* tespit edilmiştir. Bunlardan doğrudan *kim* bağlama edatıyla kurulan *bağlı cümle* sayısı toplamda 544, başka yapılarla kalıplaşarak kullanılanların sayısı 134'tür.

Kim bağlama edatında yan cümle ana cümlelerin bazı öğelerini oluşturabilmektedir. Özne olarak kullanımına 36, nesne olarak kullanılmasına 131 defa rastlanmıştır. Yan cümlelerin ana cümlelerin zarfı olarak kullanılmasınaysa şu anlam ve sayılarla tesadüf edilmiştir: “*Diye*” anlamıyla 32, “-dığı zaman, -diğında” anlamıyla 2, “-dığı için, -diğından, için” anlamıyla 21.

Kim bağlama edatından sonraki cümle (yan cümle) kendisinden önceki cümlede yer alan bazı öğeleri niteler. Bunlardan nesnenin nitelenmesine 11, öznenin nitelenmesine 9, yer tamlayıcısının nitelenmesine 7, zarfın nitelenmesine 7, yüklem nitelenmesine 1 yerde rastlanmıştır.

Kim bağlama edatının en fazla kullanımına rastlanan işlevi 185 adet kullanımıyla açıklama işlevidir. Ara cümle işlevinde kullanımına 14 yerde tesadüf edilmiştir.

Kim bağlama edatı cümleleri bağlarken değişik anlamlarda kullanılmıştır: “*acaba / da*” anlamıyla kullanım sayısı 16, “*ama, fakat*” anlamıyla kullanım sayısı 9, “*bu yüzden, dolayısıyla*” anlamıyla kullanım sayısı 1, “*çünkü, zira*” anlamıyla kullanım sayısı 10, “*eğer, şayet*” anlamıyla kullanım sayısı 12, “*mı*” soru edatı anlamıyla kullanım sayısı 2, “*şöyle ki*” anlamıyla kullanım sayısı, “*-iken, o anda, o esnada, o zaman*” anlamıyla kullanım sayısı, “*ve*” anlamıyla 5 kullanımı “*yoksa, aksi hâlde*” anlamında kullanım sayısı ise 1'dir.

Tespit edilen bu zengin *bağlı cümle* varlığının, *Kısasü'l-Enbiyâ*, Harezmi Türkçesi ve *ki/kim bağli cümle* özelinde Türkçedeki *bağli cümle* çalışmalarına küçük de olsa katkı sağlayacağını ummaktayız.

Kaynakça

- AKTAN, Bilal (2006), “Nechü'l-Ferâdis'in Cümle Yapısı ile “takı” ve “kim” Bağlaçlarının Kullanılışı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, s. 47-61.
- ARGUNŞAH, Mustafa ve YÜKSEKKAYA, Gülden Sağol (2015), *Tarihî Türk Lehçeleri Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATA, Aysu (2019), *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, Giriş-Metin-Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BOESCHOTEN, Hendrik Erik (1991), “The Leningrad Manuscripts of Rabghuzi's Kısas”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 47-78.
- CANAN, Semra (2016), *Kısasü'l-Enbiya (Rabguzi) Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- CANAN YILDIZ, Semra (2023a), “Cemil Meriç'in “Bu Ülke” Eserinde Cümle Bağlayıcıları”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, s. 112-125.
- CANAN YILDIZ, Semra (2023b), *Tarihî Türk Lehçelerinde Cümle Bağlayıcıları*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun.
- CİN, A. (2010), “Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiyasının Tahran Nüshası”, *Turkish Studies*, 5(1), s. 237-245.
- DOĞAN, Enfel (2020), “Türkçe Söz Diziminin Bir Sorunu: Ki'li Cümleler Birleşik Cümle mi Yoksa Bağlı Cümle midir?”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 4 (22), s. 177-188.
- ECKMANN, Janos (2017), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, Janos (2017), *Harezme Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2013), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2012), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- GÖZÜTOK, Avni (2008), “Rabgûzi Kısasü'l-Enbiyâ: XIX. Yüzyıla Ait Bir Kazan Yazması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, s. 1-29.

- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2015), *Türk Dilinde Edatlar (En eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar) -Yazı Dilinde-*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- HACIYECA, Naile (1997), “Nasıreddin Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya İsimli Eserinin Semantik ve Poetik (Anlam ve Şiirsel) Cümle Yapı Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, s. 241-251.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (2013), *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2017), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1955), “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten*, s. 59-71.
- ÖNLER, Zafer (2007), “Tarihsel Metinlerde kim ve kaçan kim Bağlaçlı Cümle Türü”, 27-28 Ağustos Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi: Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 339-354.
- ÖZKAN, Mustafa (2004), “Eski Türkiye Türkçesinde Ki/Kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 31, s. 243-255.
- ÖZKAN, Mustafa ve SEVİNÇLİ, Veysi (2012), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- ÖZKAN, Abdurrahman, TOKER, Mustafa ve AŞCI, Ufuk Deniz (2016), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Konya: Palet Yayınları.
- REZAEİ, Mehdi (2022), “Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının Çağatayca Bir Nüshası”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XIX (1) (87), s. 87-111.
- SARI, Mustafa (2014), “Tarihsel Süreç Bakımından Farsça *ki* ve Türkçe *kim* Sözlere Arasındaki İlişki”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21(1), s. 113-130.
- SAVRAN, Hülya (2004), “Uygurca ve Orta Türkçe Dönemindeki 'Kim'li Birleşik Cümlelerde Şartlı Yardımcı Cümleler ve Bu Cümlelerin Ana Cümleye Katılma Şekilleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 31, s. 319-336.
- TEKİN, Şinasi (1965). “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı- Belleten*, 13, s. 33-65.
- TOKATLI, Suzan (2005). “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde “Ki”, “Kim” Bağlama Edatı ve İlgili Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yükleddiği Görevler”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 133-148.

*Bağlı Cümle Özelinde Rabgûzi'nin Kısas'ü-L Enbiyası'ndaki Kim Bağlama Edatının
Kullanımı Üzerine*

TOPALOĞLU, Ahmet (2019), *Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TULUM, Mertol (1978), Sinan Paşa, Maarifnâme, Metin ve Ki'li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi).

YELTEN, Muhammet (2005), "Pars-Nâme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(4), s. 45-56.